

Monika Wiktorowicz*

NARRACJE BIOGRAFICZNE OSÓB PRZEŁAMUJĄCYCH WZORCE ŻYCIA RODZIN DOTKNIĘTYCH PROBLEMEM ALKOHOLIZMU (KOMUNIKAT Z BADAŃ)

Streszczenie. Rzeczywistość społeczna jest ciągiem zdarzeń, na które składa się codzienność, modyfikowana i przekształcana przez człowieka. Codzienność stanowi najbliższą część życia, na której podstawie jednostka buduje swoją tożsamość. Na szczególną uwagę zasługuje wzrastanie jednostki w środowisku alkoholowym, niosącym szereg zagrożeń dla jeszcze w pełni nieuforowanej tożsamości. Dom rodzinny staje się przestrzenią ograniczoną terytorialnie, w której jest organizowane życie narratorów. Przestrzeń dająca szereg doświadczeń trajektoryjnych wiąże się z historią życia jednostki postrzeganą w kategorii procesu, w którym tworzy się jej tożsamość. Rozpatrywanie tożsamości w kategorii procesu i relacji Ja-Inni-Ja wiąże się z próbą możliwości, jak inni postrzegają i definiują siebie, rzeczywistość oraz parterów interakcji, a także na ile jednostka może decydować o sobie, a na ile inni określają, kim była, kim jest i często kim będzie. Podejmowany temat stanowi zachętę do rozmyślań nad ważnymi problemami społecznymi oraz do podjęcia próby poszukiwań odpowiedzi dotyczących fascynującej konstrukcji, jaką jest człowiek.

Słowa kluczowe: tożsamość, narracje, metoda biograficzna, naznaczenie społeczne, trajektoria.

1. Wstęp

Biografia w ujęciu potocznym odwołuje się do historii życia konkretnej jednostki. Służy poznaniu człowieka, jego doświadczeń, postaw czy przeżyć. Daje obraz indywidualnych danych dotyczących znaczeń świata jednostki w wymiarze temporalnym. Narrator w retrospekcji dostarcza informacji o sobie samym, ale także wskazuje na sytuacje społeczne, powstałe w określonym miejscu i czasie, które były jego udziałem. Szczególnego znaczenia nabiera środowisko dotknięte problemem alkoholizmu, wskazujące na problematykę kształtowania się tożsamości osób, powstałych pod kątem widzenia szans i ograniczeń życiowych. Należy przy tym wskazać na percepcję społeczną, w której dostrzega się wielość ambiwalencji w podejściu do tego zjawiska.

* Monika Wiktorowicz – Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Wrocławski, 51-149 Wrocław, ul. Koszarowa 3.

Prezentowany tekst ma przybliżyć czytelnikowi fenomen kształtowania się tożsamości, wskazując na dwoistość w społecznym postrzeganiu osób wywodzących się z rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu, zarówno w odniesieniu do koncepcji teoretycznych, jak również danych empirycznych, będących odzwierciedleniem narracji osób badanych.

2. Rozważania metodologiczne i definicyjne – krótkie uzasadnienie wyboru

Koncepcja badania tożsamości jednostek oparta została na założeniach metody biograficznej, mającej korzenie w tradycji metodologii socjologicznych badań jakościowych.

W erze nowoczesności tożsamość stała się zadaniem jednostki, realizowanym poprzez swoją biografię (Bauman 2007: 48). W związku z tym z wielości metod, jako najbardziej adekwatną do analizowanej problematyki, wybrałam metodę biograficzną.

Biografia, jako metoda badań jakościowych, pozwala wejrzeć w motywacje, postawy, dążenia innych osób, a więc elementy subiektywne, które pełnią istotną rolę w życiu jednostki. Umożliwia uchwycenie następujących po sobie zdarzeń, dostarcza informacji o tym, jak dana jednostka radzi sobie w sytuacji zmian społecznych. Pokazuje opis relacji pomiędzy jednostką a środowiskiem. Metoda ta daje możliwość poznania subiektywnych stron rzeczywistości społecznej, postaci tej rzeczywistości, czego niewątpliwie nie uchwycą badania ilościowe (Włodarek, Ziółkowski red. 1990: 4–6). Respondent, przywołując swoją przeszłość, podejmuje próbę rekonstrukcji własnej biografii, co z kolei umożliwia badaczowi uczestnictwo w świecie narratora, jako subiektywnie ujmowanej rzeczywistości.

W związku z tym, że elementami mojego zainteresowania stały się: subiektywna interpretacja całości życia, dokonana przez rozmówców, zmiany ważności poszczególnych wydarzeń oraz nadawanie im nowych znaczeń, wszystkie te części, składające się na biografię, można było uzyskać poprzez relację respondentów o całym swoim życiu. Ponadto wszystkie elementy składowe biografii jednostki, a nie jej wycinek wpływają na kształtowanie się jej tożsamości. Odniesienie narracji jedynie do dziedziny czy fazy życia jednostki powodowałoby traktowanie tożsamości jako stanu, a nie procesu. Punktem wyjścia przedsięwzięcia badawczego była przede wszystkim biograficznie uwarunkowana struktura znaczeniowa ustanowiona przez podmiot badany. Zadanie polegało zatem na odkryciu: wydarzeń, czynności, emocji, związku, celu bądź uczucia, które nadaje życiu jednostek badanych główny sens. Wydarzenia, emocje, uczucia itd. będą celem, jaki jednostka chce osiągnąć lub od którego chce się

wyzwolić (Denzin red. 1990: 58). Kategorię analityczną stanowiło pojęcie tożsamości, które nie tylko daje odpowiedź na pytania egzystencjalne o to, kim jednostka jest, ale także odnosi się do analizy potrzeby przynależności osób badanych, budowanej w procesie komunikacji z innymi.

Tożsamość na gruncie nauk humanistycznych, rozpatrywana z różnych punktów widzenia, stała się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Wszystkie teorie zmierzają jednak ku wspólnemu celowi. Mają pomóc w poznaniu i zrozumieniu, jak ludzie określają wiedzę o sobie i jaki wpływ ta wiedza ma na ich działania. Zainteresowanie koncepcją tożsamości upatruje się w przemianie relacji między tym, co **indywidualne**, a tym, co **zbiorowe** (Boksański 2008: 26). Oznacza to, że przyszłość jednostki coraz mniej zależy od zbiorowości. Na jednostce ciąży „indywidualne budowanie swojej egzystencji oraz nadawanie osobistego sensu swojemu życiu” (Boksański 2008: 26).

Współcześnie pojęcie „tożsamość” stało się ważne we wszystkich koncepcjach skupionych wokół zagadnień definiujących ludzkie życie. Jej rosnące znaczenie jest spowodowane różnorodnymi przyczynami, przede wszystkim tym, że na człowieka oddziałuje coraz więcej czynników, które wykluczają posiadanie jednej tożsamości. Powodują one utrudnienia w zachowaniu dotychczasowej tożsamości, zmuszając jednostkę do ciągłego dopasowywania się do zmian. Z tego względu samo zagadnienie tożsamości w wymiarze jednostkowym przybiera formę złożonej konstrukcji, do której analizy należy podchodzić, uwzględniając z szacunkiem różnorodność perspektyw zajmujących się tym zagadnieniem. Uwzględniając jednak ograniczenia edytorskie, autorka tekstu skupia uwagę na teorii symbolicznego interakcjonizmu, która została wykorzystana do analizy materiału empirycznego. Kategoria tożsamości rozpatrywana we wspomnianej perspektywie teoretycznej odnosi się do podstawowego założenia, traktującego proces interakcji jako podstawę kształtowania się tożsamości jednostki (Mead 1975: 222–224).

Zgodnie z tą teorią ważną rolę w tym procesie pełnią przekazywane i interpretowane gesty, zachowania, znaki, będące definicją umownego znaczenia. Tożsamość w tym ujęciu jest procesem stawania się jednostki, zawierającym stosunek siebie do innych ludzi. Jednostka wymaga społecznego wsparcia ze strony „innych”, pojawiających się na jej drodze życiowej, do których należą: rodzina, przyjaciele, przedstawiciele instytucji wspierających itp. Szczególnego znaczenia nabiera odpowiedzialność społeczna w kształtowaniu tożsamości osób wywodzących się z rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu. Przy czym pożądanym jest wskazanie na definiowanie rodziny w odniesieniu do perspektywy społecznie określonych dla niej ról, jak również w odniesieniu do zachowań symbolicznych wykraczających poza społecznie określone role poszczególnych członków rodziny. Ta druga perspektywa ma przybliżyć czytelnikowi sytuacje, które wskazują na przejaw zachowań nieakceptowanych społecznie, szkodliwych, zagrażających funkcjonowaniu członków rodziny, a nawet ich życiu i zdrowiu, będących

udziałem co najmniej jednego z członków rodziny i prowadzących do zaburzenia pełnionych ról rodzinnych całej grupy, a w skrajnych przypadkach nawet do ich zaniku. Jednym z czynników powodujących przejaw zachowań nieakceptowanych społecznie jest problem alkoholowy.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele założeń teoretycznych popartych badaniami, które przedstawiają zależności między alkoholizmem środowiskiem rodzinnym a kształtowaniem się zachowań destrukcyjnych u młodzieży. Pewne jednostki odwzorowują wzory zachowań rodziców, inne, pochodząc z takich samych środowisk, tym wzorom nie ulegają. W niniejszym tekście podjęłam próbę nakreślenia, jakie są możliwości kształtowania się akceptowanych postaw jednostek z tych rodzin oraz co determinuje ich kształtowanie się.

3. Wyniki badań

Empiryczna rzeczywistość była rozpatrywana w oparciu o paradygmat interpretacyjny, nawiązujący do tradycji socjologii humanistycznej, której zainteresowanie skupione jest na przeżyciach jednostki.

Paradygmaty są więc fundamentalnymi modelami, założeniami, które pomagają w uporządkowaniu naszych obserwacji, ale również dostarczają nam nowe sposoby rozumienia i wyjaśniania rzeczy (Babbie 2003: 56). Za paradygmatem stoją konkretne orientacje teoretyczne. Wraz z orientacją teoretyczną paradygmaty stanowią podłoże dla aktywności badawczej. W związku z tym zakres zjawisk mnie interesujących, jak również sposób ich analizy został wyznaczony przyjętą perspektywą ontologiczną, odpowiadającą założeniom paradygmatu interpretacyjnego, która odwołuje się do pytań, kim jest człowiek oraz do pytań o charakter bytu i istotę rzeczywistości. W związku z tym przyjmuję, że tożsamość tworzy się w procesie interakcji, w której jednostki wzajemnie uzgadniają znaczenia i symbole. Pochodną interpretacji znaczeń są działania. Definicje nadawane sytuacjom stanowią o kreatywnej roli, odtwarzanej przez jednostki w toku interakcji, rzeczywistości (Hałas 2006: 56–57). Przedmiotem zainteresowania są zatem działania jednostek pozostających w refleksyjnym stosunku do otoczenia, w którym się znalazły, jak i do samych siebie. Ich doświadczenia, a także znaczenia, które im nadają, wpływają na ich działanie i stanowią o roli, odgrywanej w rzeczywistości, w procesie interakcji.

Do zebrania materiału empirycznego zastosowałam niestandardyzowany wywiad narracyjny. Technika wywiadu narracyjnego, którego autorem jest Fritz Schütze, posiada podstawową zaletę, będącą jednocześnie zadaniem wywiadu. Jest to dokonanie przez jednostkę procesualnej rekonstrukcji życia (Kaźmierska 1996: 36). Narracja odnosi się do retrospekcji. Wpływa na określenie kształtu przeszłych doświadczeń, poprzez nadanie im znaczeń lub ich uporządkowanie

(Chase red. 2009: 24). Oznacza to, że na pierwszy plan wysuwa się perspektywa narratora, a więc jego doświadczenia, interpretacje, sposób widzenia i odczuwania jego biografii. Retrospekcja życia przedstawiana jest poprzez proces przebiegu zdarzeń w biografii. Historia życia każdej jednostki jest osadzona w konkretnych ramach społecznych, w warunkach stanowiących uwikłanie jednostki w wymiarach instytucjonalnych, mających szczególnie wpływ na kształtowanie się jej tożsamości.

Chcąc poznać sposoby przełamywania wzorców życia rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu oraz powody, dla których część osób tym wzorcem ulega, podjęłam próbę wglądu w ich świadomość, by dowiedzieć się o ich celach, preferowanych wartościach, przedmiotach oraz ludziach mających szczególne znaczenie, nadane przez nich samych. Relacja rozmówców ze „znaczącymi innymi” jest interpretacją zachowań innych i przyjęciem postawy tych osób. Dotychczasowe zjawiska, sytuacje, zmiany i procesy społeczne zachodzące w życiu jednostki stanowią o jej ciągu życia przedstawianego jako biografia jednostki. Badania, jak również analiza zebranego materiału badawczego zostały przeprowadzone zgodnie ze wspomnianą socjologią biografistyczną Fritza Schützego (Konecki 2000: 180–181). Zakłada ona analizę sekwencji wydarzeń polegającą na wielokrotnym czytaniu wywiadów, do momentu ujawnienia struktur procesów społeczno-biograficznych. Tak więc struktur tożsamości, tj. wzorów postaw, powstałych pod kątem widzenia szans i ograniczeń życiowych. Jednym z zamiarów badawczych było dotarcie do tych elementów sytuacji, jak również do wynikających z nich postaw tworzonych w oparciu o struktury procesowe wypracowane przez Schützego. Owe struktury stanowiły w tym przypadku matrycę, na którą zostały nałożone historie życiowe osób badanych, a więc sposoby kształtowania ich tożsamości ujętych w procesie komunikowania. Wśród nich zawierają się: wzorce instytucjonalne, biograficzne schematy działania, trajektoria i biograficzne przemiany (Kaźmierska 1996: 43).

Głównym celem przeprowadzonych badań było wskazanie na problematykę konstruowania tożsamości osób z kręgu rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu. Działania badawcze były nastawione na poszukiwania odpowiedzi na pytania o indywidualny sens doświadczeń, o przemianę wewnętrzną, o relacje z innymi i znaczenia, jakie osoby badane przypisują dla obecnych postaw, a także dotyczyły zmian zachowań skierowanych na podejmowanie działań życiowych. Chodziło zatem o wskazanie istniejących w rzeczywistości społecznej sposobów przełamywania, przez osoby badane, wzorców życia rodzin z problemem alkoholowym. W tym celu poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakie znaczenie nadają osoby badane treści swoich przeżyć, doświadczeń? Jak te doświadczenia wpłynęły na proces kształtowania się ich tożsamości? Jaki wpływ na postawy badanych miały oddziaływania instytucjonalne oraz proces interakcji z innymi? Oraz jak wpłynęły one

na podejmowanie działań życiowych i w efekcie celów badanych osób, czyli na obecną postawę jednostki?

Następnie, biorąc pod uwagę odpowiedzi na powyższe pytania wygenerowane w trakcie badań empirycznych, stworzono hipotezę badawczą.

Przełamywanie wzorców życia rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu przez osoby wywodzące się z tych środowisk zależne jest od kilku czynników:

– głębokości patologii w rodzinie oraz indywidualnych doświadczeń i przeżyć jednostki;

– przemiany wewnętrznej w relacji z innymi „znaczącymi”, z którymi dochodzi do identyfikacji i poczucia więzi, w tym wpływu wzorców instytucjonalnych;

– oraz przemiany jednostki poprzez zmianę zachowań, skierowanych na określone wartości i cele.

Jednym z zadań było zrozumienie problemów z perspektywy życia jednostki wpływających na kształtowanie się jej tożsamości. Przedmiotem zainteresowania była konstrukcja postaw życiowych badanych osób. Dlatego na podstawie zarejestrowanej historii życia dokonano rekonstrukcji sytuacji rodzinnej respondentów, warunków życia, zmiany tych warunków oraz ich planów i perspektyw życiowych.

Badania własne zostały przeprowadzone na terenie województwa dolnośląskiego i stanowią jedną z dwóch części materiału empirycznego. Posługując się techniką wywiadu narracyjnego, w tym przypadku zebrałam 32 wywiady narracyjne.

Próba rekonstrukcji sytuacji życiowej wymagała wyróżnienia pewnych **wymiarów sytuacji**, które składają się na aktualne funkcjonowanie osób badanych. W związku z tym kryterium porządkującym było skupienie się na rekonstrukcji doświadczeń, poprzez zwrócenie uwagi na role: **dziecka w rodzinie pochodzenia, ucznia, wychowanka rodziny zastępczej lub placówki opiekuńczo-wychowawczej i dorosłego**. W tej kwestii zamierzeniem było wskazanie na temporalny charakter kategorii analitycznej, którą jest tutaj pojęcie tożsamości. Narrator, przywołując historie swojego życia, odnosił je do etapów z przeszłości, teraźniejszości i refleksyjnie ujmowanej przyszłości.

Życie ludzkie składa się z etapów, z kilku odcinków, które tworzą biografię. W naturalnych warunkach cechy charakterystyczne dla każdego etapu są społecznie określone, np. szczęśliwe dzieciństwo (Giza 1991: 123). Poszczególne etapy życia badanych nie były społecznie określone, lecz wyznaczały je wydarzenia losowe. Wówczas życie indywidualne jednostki było podporządkowane rytmom życia zbiorowego, które wyznaczały kolejno:

- 1) rodzina pochodzenia;
- 2) i/lub rodzina zastępcza;
- 3) i/lub instytucja opiekuńczo-wychowawcza.

4. Doświadczenia jednostkowe – kształtujące tożsamość

Człowiek jako istota społeczna dla właściwej egzystencji ma potrzebę przebywania z innymi ludźmi. Potrzebę tę zaspokajają, wchodząc w relacje z ludźmi oraz poczucie więzi z nimi. Podstawową grupę, mającą wpływ na codzienne sytuacje społeczne, tworzy rodzina. Uczestnictwo w grupach ma doniosłe znaczenie dla kształtowania się tożsamości jednostki. Jeśli rzeczywistość, w której przyszło żyć jednostce, jest pozbawiona relacji, więzi czy możliwości uczestnictwa w grupie, ewentualnie uczestnictwo to ma charakter zaburzony, a do tego życia towarzyszą negatywne uczucia, wówczas prowadzi to do izolacji społecznej.

Wiedza dotycząca sytuacji społecznej, w którą osoby badane były uwikłane, w znacznym stopniu determinuje treść ich reprezentacji funkcjonującej w społeczeństwie.

Środowiska rodzinne, w których każdy z rozmówców funkcjonował, były podobne do siebie. Znaczenia, jakie nadają rodzinnemu domowi, odnoszą się do poczucia strachu, lęku. Sytuacje codzienne koncentrowały się wokół przykrych i wyczerpujących doświadczeń. Okoliczności, w których przyszło żyć, stały się przymusowe, sterowane zewnątrz, niezależnie od nich samych. Tworzeniu się biografii towarzyszył chaos, nieład i cierpienie. Wiedza o rodzinie dotyczyła przekonań o problemach rodzinnych, które miały wpływ na dalszy etap życia badanych, jak również rekonstrukcji bezpośrednich interakcji z członkami rodziny. Rzeczywistość jawiła się jako nieprzewidywalny ciąg zdarzeń odbijający się na kolejnym dniu, tygodniu, etapie życia, a zarazem powtarzalny.

Kontakty społeczne: środowisko, z którego badany pochodził, rodzina zastępcza, rówieśnicy czy personel danej instytucji mają niezwykle istotne znaczenie dla jednostki w kształtowaniu wizerunku siebie. W życiu badanych biologiczna rodzina była pasmem wielu sprzecznych uczuć, takich jak ból, cierpienie, żal oraz miłość, będących jednocześnie modyfikatorem perspektywy poznawczej badanych.

Poprzez analizę wypowiedzi narratorów przedstawiających środowisko rodzinne zostały wyodrębnione trzy typy relacji w odniesieniu do komunikacji: rodzina *versus* badane osoby. Pierwszy typ to „kontakty bezosobowe represyjne”. Drugi typ kontaktów charakteryzują relacje „bezosobowe obojętne”. Natomiast trzeci typ są to tzw. osobowe ofiary losu.

Wyróżnione typy relacji, w których badani funkcjonowali, znacząco wpłynęły na ich postawę. Rodzaj relacji był adekwatny do stopnia głębokości doświadczeń narratorów, które odcisnęły piętno na dalszym ich życiu. W tym wypadku doświadczenie budowało relacje, tj. wpływało na większe lub mniejsze trudności w kształtowaniu się społecznie akceptowanych, obecnych postaw.

Typ „bezosobowy represywny” – to relacje, które stanowiły najcięższy typ doświadczeń, wyrażających się przede wszystkim w przemocę fizyczną. Każda historia życiowa była osadzona w ramach trajektoryjnych. Narracje badanych dotyczyły doświadczeń ukazujących relacje zależności od innych. Sytuacje i zdarzenia nie były ich wyborem. Zależność jawiła się jako proces, który należy rozpatrywać w tym przypadku w sposób dualistyczny. Z jednej strony silne relacje z bliskimi powodowały konieczność bycia lojalnym. Relacje rozbudzały pozytywne emocje. Z drugiej strony samo poczucie zależności badanych od osób najbliższych sprzyjało stanom bezradności, beznadziejności, bezsensowności i uruchamiało zwykle negatywne zachowania. Ponadto zależność postrzegana w wymiarze pejoratywnym odnoszona jest wyłącznie do doświadczeń związanych z problemem alkoholowym któregoś z członków rodziny.

Bez względu na kierunek tego procesu należy się zgodzić, że obie perspektywy prowadzą do emocji i zachowań pozytywnych, jak i negatywnych, pomiędzy którymi stoi jednostka. Wybór postawy określającej jej tożsamość jest uzależniony od siły tych emocji, za którymi kryją się oddziaływania innych osób i instytucji itd.

Trudność, przed którą jednostka stoi, sprowadzała się do określenia siebie, związanego z otrzymywaniem odmiennych komunikatów. Narratorzy osadzeni w trajektorii doświadczeń są zależni do momentu własnego wyboru. Wybór dotyczy refleksji nad własnym życiem. Wyrwanie się z ram zależności i zniewolenia odnosi się w związku z tym do sytuacji „budowania” własnej tożsamości w oparciu o powszechne zasady funkcjonujące w społeczeństwie. Typ relacji nazwany „bezosobowe obojętne” charakteryzował się brakiem zainteresowania rodziców dziećmi. Retrospekcje dotyczyły głębokich przeżyć narratorów. Badane osoby odznaczające się tym typem relacji skupiały uwagę przy opowieści własnej historii na zachowania związane z piciem rodziców.

Rozmówcy wypowiadali się również o takich relacjach, które dawały im poczucie więzi z którymś z rodziców. Tym samym w kontaktach z rodzicem doszukiwano się cech pozytywnych. Ten rodzaj relacji charakteryzuje trzeci typ kontaktów, tzw. osobowe ofiary losu. Rozmówcy w stosunku do jednego z rodziców przybierali postawę usprawiedliwiająca, głównie wobec rodzica, który w ich świadomości i wbrew ich oczekiwaniom wydawał się bezbronny, słaby i nieporadny.

Wszystkie typy kontaktów z rodzicami na tym etapie życia badanych osób sprowadzały się do braku zaspokojenia potrzeb akceptacji, uznania, miłości, bezpieczeństwa. Zagrożenia ze strony dorosłych członków rodziny przybierały różną formę, o różnym stopniu nasilenia, wpływając tym samym na dalszą postawę jednostki. Rozmówcy z braku zaspokojenia podstawowej potrzeby, jaką jest pożywienie, byli zmuszeni do żebractwa czy nawet kradzieży. Byli również wykorzystywani do stręczycielstwa. Uczestniczyli w działaniach, które są przestępcze. Tym samym zachowania rodziców w przykładowych postawach i nakazach, zmuszających do podporządkowania, są oznaką pogwałcenia prawa

badanych do ochrony przed zachowaniami szkodliwymi i demoralizującymi. Życie rozmówców było skoncentrowane na alkoholizmie ich rodzin, w którym nie było miejsca na szkolne obowiązki, a tym bardziej na osiągnięcia. Czas chodzenia do szkoły był uzależniony od kolejnych stanów upojenia alkoholowego matki czy ojca. Poczucie siebie było oparte głównie na zachowaniach rodziców, które zaliczały się przede wszystkim do zachowań społecznie potępianych.

Terminy, które określają i przypisują jednostce status dewianta, takie jak stygmatyzacja czy etykietowanie, są terminami teorii naznaczenia społecznego. Tego typu kategoryzacje jednostek lub konkretnych grup, do których jednostki przynależą, będące negatywnymi ocenami funkcjonującymi w rzeczywistości społecznej, mogą mieć wpływ na poczucie podmiotu ocenianego i na kształt jego tożsamości.

Naznaczenie z kolei odnosi się do kategoryzacji pewnych działań, dzieląc je jako odpowiednie i nieodpowiednie. Na tej podstawie określa się dewianta, tj. osobę naznaczoną (Goodman 1992: 372). Stygmatyzacja odciska piętno na postrzeganiu siebie.

Tożsamość bowiem wyrasta nie tylko z wyobrażeń człowieka o sobie, ale również na sądach innych ludzi o człowieku (Czykwin 2007: 61). Należy zwrócić uwagę, że społeczne oceny innych nie zawsze są trafne. Są one uzależnione od wielu zmiennych, np. środowiskowych, wpływających na ostateczny obraz podmiotu ocenianego. Powodują jednak konsekwencje społeczne w funkcjonowaniu jednostek poprzez przypisanie im negatywnych ról, które z kolei mogą być przyjmowane jako jedyne z możliwych.

Szczególne znaczenia nabiera odpowiedzialność społeczna w kształtowaniu tożsamości osób wywodzących się z rodziny dotkniętej problemem alkoholizmu. Osoby wzrastające w grupie, która otrzymuje społeczną identyfikację w wymiarze pejoratywnym, są zawieszane między dwoma przeciwstawnymi rodzajami tożsamości: między tożsamością wynikającą z przynależności do grupy, czyli tożsamością nadaną społecznie, a poczuciem tożsamości często odmiennej od społecznej identyfikacji.

Należy przy tym wskazać na skalę procesu społecznego stygmatyzowania tych osób. Funkcjonując w rodzinie dotkniętej problemem alkoholizmu, jednostki te stają się ofiarami negatywnych zachowań i emocji ze strony najbliższych. W odbiorze społecznym pełnią natomiast rolę współsprawcy, osoby, która ze względu na pochodzenie społeczne pozostaje na marginesie życia społecznego. Jednostka, która w takim przypadku ma ograniczone możliwości wyboru własnej drogi, z większą skłonnością może wejść w rolę, którą aktualnie jej się narzuca.

Ostatnim elementem analizy tekstu wywiadów było ukazanie struktur procesowych przebiegu życia rozmówców, czyli formowania się ich obecnych postaw. Autorzy, opowiadając o własnej biografii, o tym, jak stali się tym, kim są teraz, nadają życiu sens poprzez własne doświadczenia, uczucia, emocje, objawiając tym samym cechy unikalne tego życia. Odrębność ta jawi się jako indywidualna

przeżywalność doświadczeń, niedostępnych nikomu innemu, a tym samym tworząca unikalną biografię każdego z rozmówców.

Ze względu na szczególnie dramatyczne doświadczenia, które stały się częścią biografii każdej badanej osoby, głównym przebiegiem ich życia kształtującym indywidualną tożsamość jest trajektoria biograficzna. Jest jedną z czterech wspomnianych wcześniej struktur procesowych, w ujęciu Schützego. Na trajektorię tę składają się okoliczności życiowe, na które rozmówcy nie mieli wpływu i w których przyszło im żyć. Głównym tłem każdej biografii były wydarzenia niosące ból i cierpienie. Analiza wywiadów poprzez struktury procesowe pozwoliła na uchwycenie procesu zdarzeń, na które składała się każda biografia.

Poczucie braku kontroli nad własnym życiem, dominujące poczucie krzywdy i winy wpłynęły znacząco na postawy badanych. Doświadczenia te doprowadziły do powstania barier komunikacyjnych, które wpłynęły na relacje z innymi, w tym z rówieśnikami. Zaburzony proces socjalizacji w rodzinie sprzyjał niedostosowaniu społecznemu wielu narratorów, których przywrócono do społeczeństwa poprzez proces resocjalizacji. Autorzy w wywiadach relacjonują wielokrotnie zdarzenia dramatyczne odnoszące się do ich własnego życia. Jako narratorzy przybierają postać nie tylko świadka, ale i bezbronnej ofiary. Mimo podejmowanych wielokrotnie prób pomocy własnej rodzinie, jak np. wylewanie alkoholu czy chowanie kluczy od mieszkania, nie byli w stanie zmienić swojego losu.

Cechą wspólną nasyconych emocjami wywiadów jest to, że doświadczane zdarzenia prowadzą do całkowitej destabilizacji życia rodzinnego badanych. W konkretnych przypadkach doprowadzają do trudności określenia przez autorów tego, co właściwe, i tego, co niewłaściwe.

W sytuacji, kiedy kryzys rodzinny jest przyjmowany w poczuciu narratorów jako oczywistość, wobec którego nie widać szans zmiany, rozmówcy przybierają różne formy działania. Jedne stanowią rezygnację z walki o „normalne” życie i wówczas niektórzy badani wycofują się z życia rodzinnego, z pełnienia ról, np. roli ucznia, uciekając zazwyczaj w dewiacyjną grupę rówieśników. To wycofanie trwa do czasu, kiedy w życiu rozmówców decydującą rolę dla ich dalszego przetrwania stanowi pomoc wynikająca z wzorca instytucjonalnego. Na wzorzec ten nakładają się instytucje opiekuńczo-wychowawcze, przejmujące podstawowe zadania i role rodzin badanych. Jednostka jest tu podporządkowana instytucjonalnym wymogom. Sytuacja ta jednak, podobnie jak poprzednia, w której rozmówcy funkcjonowali, nie jest ich wyborem, a jedynie jest narzuconym sposobem funkcjonowania. Pomoc z zewnątrz w związku z tym nie była od razu przez rozmówców akceptowalna. Formami buntu były przede wszystkim ucieczki z tych ośrodków. Dopiero z czasem, kiedy rzeczywistość życia instytucjonalnego zaczęli postrzegać jako przychylną dla ich dalszego rozwoju, wówczas wykazywali zgodność postępowania z panującymi normami i zasadami. Instytucja, której w głównej mierze badane osoby zawdzięczają obecną postawę, była podstawowo-

wym źródłem wzorów kulturowych, form spędzania wolnego czasu oraz wiedzy na temat akceptowanych społecznie zachowań.

Inną formę działania stanowi adaptacja do sytuacji, w których się rozmówcy znajdują. W tym przypadku nastawieni są na „znoszenie” doznanych cierpień i zniewag. Sami wypracowują sposoby radzenia sobie w życiu codziennym. Dla tej grupy badanych decydującym momentem było pojawienie się w ich życiu „znaczącej osoby”, wyrażające się w poczuciu więzi oraz chęci bycia podobnym z tymi, z którymi się identyfikują.

Aspirowali wtedy do osiągnięcia podobnej pozycji i celów oraz podobnego stylu życia. Osoba znacząca pełniła w ich życiu rolę dostarczyciela wiedzy o kulturowych i społecznych wzorcach życia innych. Poprzez proces interakcji osoba „znacząca” stanowiła jednocześnie podporę dostrzegającą pozytywne cechy badanych, które po ujawnieniu były dalszym motywatorem rozmówców do pracy nad sobą.

W procesie interakcji bowiem partnerzy określają, kim jednostka jest, i umieszczając ją w strukturze społecznej, dają możliwość wyboru własnej tożsamości. „Znaczący” stanowili drogowskaz na dalszej drodze. Znając podstawy społecznych oczekiwań, rozmówcy wypracowywali własne metody formowania obecnych postaw, wzorowanych na innych. Wchodzili wtedy na kolejną ścieżkę przebiegu życia, nazwaną biograficznymi schematami działania. Na tym etapie obierali własny plan działania nastawiony na realizację konkretnych celów i stylu życia odmiennego od stylu rodziny, z której pochodzili. Świadomie podejmowali przy tym pracę nad własną tożsamością i własnym rozwojem.

Przemiana wewnętrzna narratorów była ostatecznym etapem formowania się ich obecnej postawy. Cechą szczególną tego etapu było uświadomienie przez jednostkę konieczności własnej przemiany. Dopiero świadomość określania siebie w odniesieniu do życiowych etapów: „kim byłem”, „kim jestem” i „kim chcę być”, stawała się jednym z czynników motywujących ich do pracy nad sobą. Etap ten jest charakterystyczny również dlatego, że proces formowania się tożsamości rozmówców nabiera w ich postrzeganiu siebie wymiaru pozytywnego.

5. Podsumowanie

Rzeczywistość stale zmieniająca się, będąca ciągiem interakcji, ma dominujący wpływ na kształt tożsamości jednostki. Oznacza to, że tożsamość jest tworem społecznym. Tym, kim jesteśmy, określają partnerzy interakcji. Jednostka jedynie próbuje być kimś innym – będącym odbiciem poczucia własnej tożsamości. Rozpatrywanie tożsamości w kategorii procesu i relacji Ja-Inni-Ja odkrywa ciekawość badawczą, a nadto wiąże się z próbą możliwości wyjaśniania, jak inni postrzegają i definiują siebie, rzeczywistość oraz parterów interakcji, a także

na ile jednostka może decydować o sobie, a na ile inni określają, kim była, kim jest i często kim będzie.

Badania dowiodły, że osoby pochodzące z rodzin dotkniętych problemem alkoholizmu potrafią być w życiu zaradne, inteligentne, dobre, odznaczające się pozytywnymi postawami. Ich proces zdrowienia zależy w dużej mierze od głębokości problemu alkoholowego rodziny i w związku z tym również od doświadczeń osoby badanej. Im głębszy problem w rodzinie, tym bardziej kształtowanie się pozytywnej postawy przyjmuje proces falowy, który przejawia się zmiennymi zachowaniami rozmówców i trudniej jest wtedy wydostać się z rodzinnego kręgu. Im przejaw zachowań rodzinnych nieakceptowanych społecznie przyjmuje bardziej agresywną formę, wówczas rozmówcy rzadziej popadają w konflikty. Jednak bez względu na rodzaj, głębokość patologii oraz zakres doświadczeń jednostki, zebrane wyniki wskazują, że głównym czynnikiem pomocowym są inne osoby, które uzyskują status „znaczących” i dzięki ich pomocy następuje wdrażanie do życia w społeczeństwie. Podobną rolę pełnią znaczące w świadomości badanych osoby, będące pracownikami instytucji opiekuńczo-wychowawczych. Same instytucje tego typu stanowią głównie dla badanych piętno stygmatyzacji.

Ponadto podczas pracy analitycznej wyłoniło się wiele dodatkowych, ważnych problemów. Jeden z nich dotyczy postawy pracowników szkoły wobec badanych, która w wielu przypadkach przybierała postać bierną. Brak odpowiedniej współpracy przedstawicieli instytucji szkolnej z badanymi przyczyniło się do dalszej demoralizacji rozmówców.

Analizując treści wywiadów, można dojść do wniosku, że literatura przedmiotu skupia się przede wszystkim na negatywnych emocjach i cechach tożsamości. Wzmacnia tym samym stereotypowy wizerunek osoby wywodzącej się z rodziny dotkniętej problemem alkoholizmu, którą w takim ujęciu postrzega się przez pryzmat negatywnych zachowań rodzinnych.

Niniejszy tekst prezentuje częściowo analizę badań empirycznych. Stanowi pewną partycję wiedzy. W związku z tym prezentowanych treści nie należy traktować całościowo. Podejmowany temat ma jedynie za zadanie pobudzić czytelnika do dyskusji nad ważnymi problemami społecznymi oraz do podjęcia próby poszukiwań odpowiedzi na temat fascynującej konstrukcji, jaką jest człowiek.

Bibliografia

- Babbie E. (2003), *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Bauman Z. (2007), *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk: GWP.
Bokszański Z. (2008), *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Chase S.E. (red.) (2009), *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
Czykwin E. (2007), *Stygmat społeczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Denzin N.K. (red.) (1990), *Reinterpretacja metody biograficznej*, [w:] Włodarek J., Ziółkowski M. (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa–Poznań: PWN.
- Giza A. (1991), *Życie jako opowieść. Analiza materiałów autobiograficznych w perspektywie socjologii wiedzy*, Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN.
- Goodman N. (1992), *Wstęp do socjologii*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Hałas E. (2006), *Interakcjonizm symboliczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaźmierska K. (1996), *Konstruowanie narracji o doświadczeniu wojennej biografii, na przykładzie analizy narracji kresowych*, [w:] Czyżewski M., Piotrowski A., Rokuszewska-Pawełek A. (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Konecki K.T. (2000), *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mead G.H. (1975), *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa: PWN.
- Włodarek J., Ziółkowski M. (red.) (1990), *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, Warszawa–Poznań: PWN.

Monika Wiktorowicz

BIOGRAPHICAL NARRATIVES OF BREAKING PATTERNS OF FAMILY LIFE AFFECTED BY ALCOHOLISM (STATEMENT OF RESEARCH)

Summary. The social reality is a series of events, which consist of daily, modified and transformed by man. Everyday life is the closest part of life on the basis of which an individual builds own identity. Particularly noteworthy is the growth environment of the alcohol, carrying a number of risks not yet fully formed identity. Family house becomes limited territorial space in which is organized life narrators. Space trajectory giving a series of experiments related to the history of the life of the individual perceived in the category of processes, which forms its identity. Examination of identity in the category of processes and relationships: I-Other-I associated with an attempt to explain the possibility of how others perceive and define themselves, reality and interaction partners, as well as how individual can decide for yourself, and how others define who she was, who she is and who will be. Undertaken on a encouraged to think on important social issues and to try to search for answers on a fascinating structure, which is man.

Key words: identity, narratives, biographical method, social stigma, trajectory.